

Dervîş Muhammed Şifâyî ve Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar*

Ayşe CENGİZ**

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'si yazıldığı dönemden itibaren dinî, tasavvufî ve ahlakî iletileri bakımından şârihlerin üzerine ciddiyetle eğildiği eserlerin başında gelmektedir. Bu büyük eserin Farsça ile kaleme alınması, Farsça bilmeyen Türkler açısından bir anlaşılma sorununu da beraberinde getirmiştir. İşte bu sebeple tasavvufî eserler içerisinde önemli bir yeri olan Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için çeviri ve onun ötesinde de şerh ihtiyacı doğmuştur. Mesnevî'den etkilenen ilk eserler içinde bazı Mesnevî hikâyelerine yer vermek biçiminde başlayan edebî ve tasavvufî etkiler, zamanla Mesnevî'den seçilen beyit ve hikâyelerin işlendiği eserlere ve en sonunda da müstakil şerhlere vücut vermiştir. Şem'î'den başlayarak Mesnevî'nin bütün ciltlerine yazılan şerhler, süreç içerisinde Ankaravî şerhiyle ayrıntı ve hacmin zirvesine çıkmıştır. Böyle bir durum bu kez, Mesnevî'nin derli toplu işlendiği kısa şerhlere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. 1660/1661 yılında Mısır Mevlevîhanesi şeyhi olan Şifâyî Muhammed Dede (ö. 1673), derslerinde kullandığı Şem'î ve Ankaravî şerhlerinin ele aldıkları konuyu gereğinden fazla genişletmeleri sonucu; dinleyen ve okuyanlar üzerinde bir bezginlik oluşturduğunu görünce icmalî bir Mesnevî şerhi yazmaya karar verir. Niyeti, ders notları şeklinde hazırladığı bu şerhleri temize çekerek muhtasar bir şerh külliyyatı oluşturmaktır. Ne var ki bu gayesine ömrü vefa etmediği için ulaşamamış ve bize ancak iki cildin bir arada olduğu bir nüshayı miras bırakmıştır. Şifâyî bu şerhinde Mevlâna Mesnevî'sini kısa, özlü ancak bütün incelikleriyle aktaran, mecaz ve metaforları tam bir yetkinlikle çözen başarılı bir şârih kimliğindedir. Biz bu makalede şârihler içinde az tanınan bu başarılı ismin, biyografisi ve şerhi üzerine eğilerek ilgililerine Şifâyî şerhinin yöntem ve içeriğine ilişkin yeterli bir bilgi sunmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Şifâyî, Şerh

* Bu çalışma yazarın Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük) adlı tezindeki verilerin ve alanla ilgili yeni bilgilerin harmanlanmasıyla oluşturulmuştur.

** Dr., aysecengiz2690@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2471-1451

Dervish Muhammad Shifayi and His Work Titled Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar

Abstract

Rumi's Mathnawi has been one of the leading works that commentators have seriously focused on in terms of its religious, mystical and moral messages since the moment it was written. The fact that this great work was written in Persian brought with it a problem of understanding for Turks who did not speak Persian. For this reason Mathnawi, which has an important place among Sufi works, has created a need for translation and beyond that, commentary in order to be better understood. Literary and Sufi influences, which started by including some Mathnawi stories in the first works influenced by Mathnawi, over time gave birth to works in which couplets and stories selected from Mathnawi were processed, and eventually to independent commentaries. The commentaries written on all volumes of Mathnawi, starting from Şem'i, reached the peak of detail and volume with Ankaravi's commentary in the process. Such a situation led to the need for short commentaries in which Mathnawi was covered in an orderly manner. Şifâyî Muhammed Dede (d. 1673), who became the sheikh of the Egyptian Mevlevi Lodge in the 16th year, decided to write a summary Mathnawi commentary when he saw that the Şem'i and Ankaravi commentaries he used in his lectures caused weariness on the listeners and readers by over-extending the subject they covered. His intention is to create a concise commentary corpus by compiling these commentaries that he prepared in the form of lecture notes. However, he could not achieve this goal because he did not live long enough, and he left us only a copy consisting of two volumes together. In this commentary, Şifâyî has the identity of a successful commentator who conveys Mevlâna's Mathnawi in a short, concise manner but with all its subtleties, and deciphers metaphors and metaphors with full competence. In this article, we focused on the biography and commentary of this successful, little-known name among commentators, and provided those who are interested in extensive information about the method and content of Şifâyî's commentary.

Keywords: Rumi, Mathnawi, Şifayi, Commentary

1. Dervîş Muhammed Şifâyî

1.1. Hayatı

On yedinci yüzyıl şârihlerinden olan Şifâyî'nin asıl adı Muhammed'dir. Şârihin doğum tarihini doğrudan veren bir kaynak yoktur ancak Esrar Dede'de Şifâyî'nin 1672 yılında 68 yaşında iken öldüğü (Genç, 2018: 156) bilgisinden yola çıkılırsa doğumunu (1604/1605) yıllarına tarihlemek mümkündür. Tezkireler, Şifâyî'yi Kastamonulu Hasan Efendi adında tanınmış bir Mevlevî büyüğünün oğlu olarak takdim ederler (Genç, 2018: 155). Rıza Tezkiresi, şârihi İstanbullu Şifâyî ile karıştırarak memleketini İstanbul olarak gösterir (Zavotçu, 2017: 139) ancak kaynaklar babasının kazaskerlik görevi yaptığı ve Kastamonu doğumlu olduğu konusunda görüş birliğine varırlar. Rıza Tezkiresi'nde Muhammed Şifâyî'nin Sultan Selim Medresesi'nde ders verdiği bilgisi, şârihin hayatına ilişkin diğer kaynaklarda yer almayan özel bir bilgidir. Rıza Tezkiresi'nin 1050/1640 yılında yazıldığı bilgisinden kalkarak Şifâyî'nin 1640 yılı civarında Sultan Selim Medresesi'nde müderrislik yaptığı ileri sürülebilir.

Esrar Dede Tezkiresi'nde şârihin 1060/1650 yılında Şam kadılığına getirilmesinden sonraki resmî çalışma hayatını, tarihsel bir süreç içinde izlemek mümkündür. Esrar Dede, Dervîş Şifâyî'nin 1650 yılından önce yaptığı görevlere de değinir ancak bu görevleri kesin olarak tarihlemek mümkün olmadığı için kabul edilebilir bir yargıya varmak zordur. Esrar Dede'nin aktardığı bilgilere göre, tarihlenemeyen ancak Şifâyî'nin 1650 yılından önce yaptığı konusunda tereddüt bulunmayan resmî görevleri şu şekilde sıralanabilir: Buna göre Şifâyî, “Medine-yi Münevvere” rütbesiyle önce İzmir, ardından da “Bursa” rütbesiyle Eyüp kadısı olmuştur.

İlim tahsilini büyük ölçüde şârihin babası Hasan Efendi'den alan Cinci Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e muallim olduktan sonra devlet kademelerinde önemli bir nüfuz kazanmıştır. Ancak adı geçen zat, artan nüfuzunu hocasının oğlu aleyhine kullanarak onu önce “Edirne” rütbesiyle Galata kadılığına sürdürmüştü, bununla da yetinmeyerek tayinini Mısır'a çıkarttırıp üç ay sonra da oradaki görevinden azlettirmiştir (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî, bu düşmanlıktan şair Bahâyî Efendi'nin şeyhülislam olarak atanmasından sonra kurtulur ve 1650 yılında Şam kadılığına atanır ancak kısa bir süre sonra bu görevde iken yeniden açığa alınarak Mısır'a gönderilir. Şifâyî'nin açığa alınma işlemi uzun sürmez ve bir kez daha Şam kadılığına tayin edilir. Bahâyî Efendi'nin Şifâyî'ye desteği devam eder ve onu 1651 yılında ikinci bir fetva ile İstanbul kadısı olarak atar. Şifâyî, 1655/1656 tarihinde Anadolu Kazaskerliği

rütbesini alarak İstanbul Efendisi olur. Mehmed Süreyya, Şifâyî'nin Anadolu Kazaskerliğine getiriliş yılını 1657 yılının Ekim ayı olarak kaydeder (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî'nin Anadolu kazaskerliğinde ne kadar kaldığı tam belli değildir. Fakat Sicill-i Osmânî, Şifâyî'nin Anadolu Kazaskeri olduğu yıl, hacca niyet edip izin alarak dünyadan ve dünya makamlarından uzaklaştığına ilişkin bilgi, bu görevin de uzun sürmediğini göstermektedir. Şifâyî'nin hac dönüşü izlediği güzergâha bakılırsa gönlünde resmî görevde bulunma işini tamamen bitirdiği anlaşılmaktadır. Zira Şifâyî, hac dönüşü, izinli olduğu görevine dönmek yerine Konya'nın yolunu tutarak âsitanede Pîr Hüseyin Efendi'ye intisap ederek onun elinden Mevlevî külahı giyer. Şârihin bu intisabı, o zamana kadar sürdürdüğü hayat tarzını tamamen bırakmasıyla sonuçlanır. Şifâyî bu intisaptan sonra yük olarak gördüğü bütün mal varlığını satar, eşinden ayrılır ve kendisini tamamen ibadete verir (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî'nin görevine dönmeyerek Konya'da halvete çekildiği haberini alan devlet erkânı, onun bu tasarrufunu geçici bir heves olarak değerlendirip onu tekrar resmî vazifeye çağırır. Şifâyî ise bu çağrıya uymak yerine Pîr Hüseyin Efendi yanında gereken tarikat hizmetini tamamlar ve şeyhinden icazet alarak 1660/1661 yılında Mısır Mevlevîhânesi şeyhliğine atanır. Bu tercih Şifâyî'nin artık devlet görevini bırakarak hayat yoluna tarikat hizmetiyle devam edeceğini gösterdiği kararlı ve geri dönülmez tutumunu gösterir (Özdemir, 2016: 15).

Klasik kaynaklara göre Şifâyî'nin hayatı ana çizgileriyle bu şekilde verilir. Ne var ki bu kaynaklardan farklı olarak kendi eserlerinde de hayatının belirli dönemlerini görmemizi sağlayan kısa bilgiler vardır. Şârih, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in mukaddimesinde gençlik döneminin başına buyruk yaşanan renkli kısmını tamamlayarak yaşlanmaya başladığı orta olgunluk döneminde yol büyüklerinin kitaplarını okuyup incelemeye başladığına değinir (Bilgiç, 2019: 70).

Şifâyî, Hediyyetü'l-Fukarâ adlı eserinde ise hac farızasını yerine getirmek için 1071 (1661) senesinde deniz yoluyla Mısır'a gittiği bilgisini verir (Özdemir, 2016: 16). Şârihin, Şerh-i Mesnevî'sinden de 1073 (1662/1663) tarihinde Mısır Mevlevîhânesi'nde bulunduğunu ve Mesnevî nakliyle meşgul olduğunu öğreniyoruz. Şifâyî'nin Şerh-i Mesnevî'de verdiği bu bilgiden hareketle hayatının sonuna kadar Mısır Mevlevîhânesi'nde Mesnevî dersleri verdiğini, bu derslere ait notları gözden geçirdiğini ve bir Mesnevî şerhi yazmakla meşgul olduğunu öğreniyoruz.

Şârihin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in mukaddimesinde üstü kapalı olarak dile getirdiği gençlik döneminin renkli hayatı (elvân-ı şebâb) tabirinin üstü, Tezkire-yi Şu'arâ-yı Mevleviyye'de verilen şu bilgiyle açılır. İbn Muhibbî adlı bir tarihçi, Şifâyî'nin gençlik yıllarında zevk ve eğlence müptelası olmasına rağmen Abdülmecid-i Sivâsî'nin meclislerinde şeyhten hürmet gördüğünü bildirir. Şeyhin gösterdiği bu hürmete şaşanlara Sivâsî, Şifâyî'nin ileride bu yolda parmakla gösterilen irfan mürşitlerinden biri olacağını söyler (Özdemir, 2016: 16).

Şifâyî'nin ölüm tarihini İsmail Belîğ, Esrar Dede, İsmail Belîğ, Nail Tuman ve Ali Enver 1672 olarak tarihlerler. Mehmed Süreyya ise Ocak-Şubat 1673 tarihini verir. Şifâyî'nin kabri, Mısır Mevlevîhânesi kabristanında bulunmaktadır (Özdemir, 2016: 13).

Tezkirelerde Şifâyî'nin üç dilde (elsine-yi selâse) şiir söyleme gücüne sahip olduğunun bildirilmesi ve nitelikleri hakkında da şair, âlim ve fâzıl sıfatlarının sayılması sadece bir şârihle değil aynı zamanda bir şairle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Nitekim Esrar Dede'nin onun bir şair olduğunu belirtmesi ve şiirlerinde Şifâyî mahlası kullandığını kaydetmesi bu açıdan önemlidir. Esrar Dede'nin şairin aynı mahlası Farsça şiirlerinde de kullandığını söylemesi, onun Türkçe şiirleri yanında edebî ortamın dikkatini çekecek ölçü ve düzeyde Farsça şiirleri olduğunu da bildirmektedir (Cengiz, 2021: 28).

Devrin tezkire yazarlarının Şifâyî'yi bir şair saymalarından hareketle onun asgari bir divançe ölçeğinde şiir sahibi olmasını bekleyebiliriz. Ancak Şifâyî'den bize sadece birkaç şiir örneğinin kalması bir nedene dayanmalıdır. Şârih, tarikata intisap ettikten sonra hayat tarzını değiştirirken bundan öce yazdığı şiirleri, yeni hayat tarzının zevkiyle örtüşmediği için ortadan kaldırmış olmalıdır. Elde şimdilik Şifâyî'nin kaleminden çıkmış herhangi bir manzum eser yoktur. Ancak tezkirelerde Şifâyî'ye nispet edilen şiir örnekleri onun söyleyişte ustalaşmış bir şair olduğunu göstermektedir (Cengiz, 2021: 28).

1.2. Eserleri

1.2.1. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

Şifâyî'nin bu eseri, Şeyh Yahyâ Fettâhî-yi Nişâbüri'nin Şebistân-ı Hayâl adlı Farsça eserinin Türkçeye çevirisi ve şerhidir. Şârih, kendisinden önce bu eserin Sürûrî tarafından şerh edildiğini ancak bu şerhin yersiz uzatma ve kısaltmalarla zedelenerek şerhinin yapılmamış gibi olduğunu belirtir (Bilgiç, 2019: 70).

Şifâyî eserin dibacesinde belirttiğine göre, önce Sürûrî'nin şerhini düzeltmeyi düşünür. Tam bu düşünceyken rüyasında Fettâhî'yi görür. Fettâhî, ondan eserini şerh etmesini ister. Şifâyî bu rüya üzerine muamma konusunda yeterli bilgisi olmadığı hâlde nazari bilgi eksikliklerini tamamlayarak anılan eseri şerh eder. Öyle ki şerhinde güçlüğü düştüğü bazı yerleri Fettâhî'nin rûhâniyetinden yardım alarak tamamladığını bildirir.

Şifâyî Şerh-i Şebistân-ı Hayâl şerhine 5 Şubat 1660 Perşembe günü başlamış ve 4 Mayıs 1660) Cuma günü tamamlamıştır (Özdemir, 2016: 18). Eserle ilgili Gökhan Bilgiç tarafından doktora tezi yapılmıştır.²¹⁵

1.2.2. Hediyyetü'l-Fukarâ

Şârihin bu eseri, Farsça olarak yazılmış iki Esmâ-yı Hüsnâ şerhinin Türkçe çevirisidir. Eserde belirttiğine göre Şifâyî bu tercümeyi, 1660/1661 yılında hac farızasını yerine getirdikten sonra tekrar deniz yoluyla Mısır'a dönerken oluşturmuştur (Cengiz, 2021: 31). Eserin mukaddimesinde bu iki Esmâ-yı Hüsnâ şerhini, mürit ve öğrencilerinin yararlanması için Hediyyetü'l-Fukara adıyla Türkçeye çevirdiğini bildirir. Şifâyî, 1660/1661 yılında başlayıp 1661/1662 yılında tamamladığı eserine ebcedle “el-hitâm” ibaresini tarih düşürmüş ve bu ifadenin altına lafzî tarihi rakamla da yazmıştır (Özdemir, 2016: 18).

1.2.3. Hediyye-yi Rahmet

Şifâyî'nin Özdemir tarafından tanıtılan eserlerden biri de Hediyye-yi Rahmet adını taşır. Eserin istinsah tarihi olarak 1076 (1665) yılı gösterilir (Özdemir, 2016: 18-19).

1.2.4. Eşşerhu'l-Kitâbî'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar

Şifâyî Muhammed Dede'nin Mesnevî şerhi, tek nüsha içinde iki cilt olup 390 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi, Darü'l-Mesnevî kısmında 209 numarada kayıtlıdır. Bu nüshada iki cilt birlikte yer alır ve 390 varaklık bir hacim teşkil eder. Bu yazma nüshanın ilk 238 varaklık kısmı eserin birinci cildini, 239b'den itibaren olan kısım ise ikinci cildini teşkil eder. Bu kısmı “390a” varağına kadar boş sayfa ve zahriye takip etmektedir. Zahriyede hiçbir kayıt yoktur.

Satır Sayısı: 24-34 (Metinde varaklarda bulunan satır sayısında bir tutarsızlık söz konusudur.). **Ebatlar (dış-ıç):** 210x150-170x105. **Yazı:** Ta'lik. **Müstensih:**

²¹⁵ Bilgiç, G. (2019). Derviş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dervîş Mustafa Ispartavî. **İstinsah Tarihi:** 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672). **Telif Tarihi:** 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672). **Serlevha:** Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf cild-i ikinci vahy-i hak. Mesnevî beyitlerinin üstleri çizili olup konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır (Cengiz, 2021:56).

Eserin birinci cildini Mehmet Özdemir 2016'da yayımlamıştır.²¹⁶ İkinci cildini ise Ayşe Cengiz 2021 yılında doktora tezi olarak tamamlamıştır.²¹⁷

İsmail Güleç; Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri adlı kitabında, Abdülkadir Dağlar ise Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük) isimli doktora tezinde, Şifâyî'nin bu şerhini Mesnevî'nin tümüne yapılmış olan şerhler içerisinde gösterirler.

Mehmet Özdemir, Türkiye kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde Şifâyî'ye ait iki cildin bir arada olduğu, tek Mesnevî şerhine rastladığını kaydederek Şifâyî namına kayıtlı başka herhangi bir Mesnevî Şerhi görmediğini belirtir. Bulunmasını muhtemel gördüğü diğer kayıp ciltler için şöyle bir öngöründe bulunur: “Şârih mukaddimede Mesnevî'yi muhtasar bir şekilde şerh ettiğini bildirmiştir ki buna göre eserin üç, dört, beş ve altıncı ciltlerinin de var olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.” (Özdemir, 2016: 19). Özdemir haklı olarak Şifâyî'nin 1661 yılında Mısır Mevlevîhânesi şeyhliğine atanmasından, ölüm yılı olan 1673 yılına kadar bu mevlevîhâne de şeyhlik yaptığını göz önünde bulundurarak on iki yıllık sürenin kısaltılmış bir şerh için; tüm ciltleri şerh etmeye yeteceğini düşünmüş olmalıdır.

Ne var ki ilk iki cildin bir arada bulunduğu tek nüsha dışında olması gereken diğer ciltlerin şimdiye değin ortaya çıkmayıp bizi, şârihin diğer ciltleri şerh etmeye vakit bulamadığı ya da bir şekilde tamamlayamadığı yargısına götürmektedir. Şifâyî'nin Şerh-i Mesnevî'si araştırmacıların sandığı gibi gerçekten altı cilt midir yoksa eldeki iki ciltlik tek nüshadan mı ibarettir, sorusunun tatminkâr bir cevabı yoktur.

Bizim Şerh-i Mesnevî'nin dibacesini esas alan okumalardan vardığımız netice, söz konusu şerhin sadece iki cilt hâlinde kaldığını göstermektedir. Bizi bu yargıya götüren bilgi, ilk iki cildin başlama ve bitiş tarihleriyle Şifâyî'nin

²¹⁶ Özdemir, M. (2016). Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

²¹⁷ Cengiz, A. (2021). Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük), Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

biyografisinden çıkardığımız sonuçtur. Şimdi bu hükmümüzü, andığımız belgeleri irdeleyerek açıklığa kavuşturalım:

Şerh-i Mesnevî'nin birinci cildinin ön sözünde, ilk cildin hangi tarihte kaleme alınıp hangi tarihte bitirildiği bilgisinin yanında ne zaman ve kimin tarafından temize çekildiğine ilişkin şârihin kendi verdiği bilgiler vardır:

“ve ba ‘de bu ‘abd-i fakîr dervîş Şeyh Muhammed Şifâyî el-Mevleviye tarih-i hicretten bin yetmiş üç senesinde Mısır Mevlevihânesinde Mesnevî-yi Şerîf nakli sipariş buyrulup... Fakîr kürsîde naklidecek mikdâr ihtisâr üzere dersbeders bir şerh tesvîd itdüm bin seksen tarihi zilka’desinde yâr-ı İlâhî Dervîş Mustafâ el-Ispartavî müsveddeyi görüp tebyîzine râğıb olmağın tebyîze şürû olındukda” (Özdemir, 2016: 79).

Burada yer alan bilgilere göre Şifâyî Mesnevî şerhine 1073 (1662-1663) yılında yani Mısır Mevlevihânesi’ndeki ikinci yılında, dervişlere Mesnevî-yi Şerîf’i anlatması istendiği zaman başlamış ve 1080 yılı Zilkâde’sinde (1670 Mart-Nisan) bitirmiştir. İlk cilt şerhinin ikmal olması üzerine dergâhtaki müritlerinden Dervîş Mustafa Hamîdî, şeyhinin müsveddesini temize çekmek istemiş ve bu isteğin şeyh tarafından onaylanması üzerine mezkûr dervîş, ilk cildin müsveddeden temize çekilme işlemini 1081 (1670/1671) senesinde bitirmiştir (Cengiz, 2021: 32-33).

Eserin kısaltılmış bir şerh olmasına rağmen birinci cilt şerhinin yedi yıl sürmesi düşündürücüdür. Bu kadar uzun bir sürenin başka bir açıklaması olmalıdır. Bize göre bu durum ilk cilt şerhinin ders notları biçiminde düzenlenip belli bir ders programına göre naklinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu kadar uzun bir süre hem şârihi hem de dervişlerini memnun etmemiş olmalı ki ilk cildin tamamlanmasından sonra Dervîş Mustafa Hamîdî derhal o cildin ham hâlini temize çekmekle meşgulken Şifâyî de eşzamanlı olarak diğer cilt veya ciltleri Dervîş Gulâmî adlı müridine yazdırmaya başlamıştır. İkinci cildin ön sözünde bu konuya dair Farsça ile kaleme alınmış şöyle bir kayıt vardır:

“Dervîş Muhammed Şifâyî-yi Mevlevî ki çün ezterceme-yi cild-i evvel-i Mesnevî-yi Şerîf beTürkî fârig geştem beterceme-yi cild-i devvumîn agâzidem derrûz-i çehârşenbe bîst ü sevvûm-ı mâh-ı rebî’ü’l-evvel sâl-i hezâr heştâd-ı hicret tâ fâyideyiş beyârân-ı Rûm mahrûm-ı ezzebân-ı Fûrs mîresed” (Cengiz, 2021: 64).

Bu kayıttan anlaşılıyor ki yukarıda söylediğimiz gibi Şifâyî ikinci cildin şerhinde usul değiştirerek ders takririnden yazdırma yöntemine geçerek şerhin tamamlanma sürecini hızlandırır. Bu yeni yönteme göre ikinci cilt şerhine 23 Rebîülevvel 1080 (21 Ağustos 1669) Çarşamba günü başlanmış olduğunu

görüyoruz. İkinci cildin tetimme kısmında, şerhin tamamlanma tarihine ilişkin şu Farsça kayıt vardır:

“Tamâm şüud ezdest-i Dervîş-i Gulâmî-yi Mevlevî derrûz-ı penşenbe hejdüm mâh-ı şa’bânü’l-gurre sâl-i hezâr sene 1083. Tahrîr Mevlevîhâne-yi Mısır du’âgûy Dervîş Mustafâ-yı Hamîdî” (Cengiz, 2021: 721).

Bu kayıt uyarınca ikinci cilt şerhinin 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672) Perşembe günü Dervîş Gulâmî tarafından tamamlandığı bilgisi, dergâh duâhanı Dervîş Mustafa Hamîdî tarafından not düşülmüştür.

İkinci cildin tamamlanış tarihi 29 Kasım 1672 Perşembe günüdür. Bu tarih ile Şifâyî’nin ölüm tarihi arasında fazla bir zaman yoktur. Şârihin ölüm tarihi olarak Esrar Dede, Ali Enver, İsmail Belîğ ve Nail Tuman’da 1672 yılı, Mehmed Süreyya’da ise Ocak-Şubat 1673 yılı zikredilir. Bu bilgilerden hareketle Şifâyî’nin ikinci cildin şerhinin temize çekildiği 29 Kasım 1672 tarihinde berhayat olduğu anlaşılmaktadır. Şu hâlde şârihin ölüm tarihi olarak Sicil’de belirtilen Ocak/Şubat 1673 tarihini esas almak daha uygundur. Bu tarih bize ikinci cilt şerhinin tamamlanış tarihiyle Şifâyî’nin ölüm tarihi arasında takriben iki buçuk aylık bir zaman dilimi bulunduğunu gösteriyor. Bu iki buçuk aylık zaman dilimine bakılarak Şifâyî’nin Mesnevî’nin diğer ciltlerini neden şerh etmediği yahut edemediği sorunun cevabını rahatlıkla vermek mümkündür: Çünkü ömrü vefa etmemiştir.

Şifâyî, Mesnevî şerhinin dibacesinde şerh usulünü, Sürûrî ve Ankaravî gibi sözü fazla uzatmadan, çeviriden biraz geniş bir ifade etme yöntemine dayandığını belirtir. Onun bu şerhi yazmaktaki maksadı, Farsça bilmeyen dervişlerin Mesnevî’deki ruhani anlamlardan yararlanmasıdır. Şârih az da olsa bazı beyitlerin manalarını daha iyi açıklamak için, beytin yorumunu ayet ve hadisler yardımıyla genişleterek şerhi uzatır. Ne var ki buna benzer durumlar çok fazla yer tutmadığı için okuyucu açısından sorun teşkil etmez. Şifâyî’nin asıl yöntemi, sözü kısa tutarak geniş bir çeviriyi tercih etmesi ve beyitlerdeki mecazî anlamların karşılıklarını birkaç ibare ile vermesidir. Bu amaç doğrultusunda şârih, şerhi kısa tutup yeri geldiğinde de lüzumlu izahlardan kaçınmaz (Özdemir, 2016: 20).

2. Metin Şerhi Metodu

2.1. Şârihin Maksadı

Şifâyî, şerhi yazma amacını eserin ilk cildinin ön sözünde Sürûrî ve Ankaravî’nin ek hikâye ve gereğinden fazla ayet ve hadis kullanımıyla şerhi

uzattıklarını belirtir “Bu kadar uzun anlatmanın dinleyicileri sıkacağını düşündüğü için de Mesnevî’yi daha kısa bir şekilde şerh etmek gerektiğine karar verir.” (Özdemir, 2016: 19). Şifâyî ikinci cildin kısa mukaddimesinde ise eserini *şerh* yerine *tercüme* olarak isimlendirir. Bu isimlendirmedeki maksadını ise Anadolu topraklarında Farsça bilmeyen dostların yararlanması olarak açıklar. Bu kısaltmanın altında yatan bir başka nedense ders notları hâlindeki müsveddelerin biran önce gözden geçirilerek temize çekilme gayesi olmalıdır. Zira şârih, ilk ciltte izlenen yöntemin ona yedi yıl gibi bir zamana mâl olduğunun bilincindedir.

2.2. Dîbâce Şerhi

Dîbâcede Mesnevî’nin mensur mukaddimesi bir istisna hariç çeviri şeklinde verilir:

Pürsîde yekî ‘âşıkî çîst güftem ki çü men şûy bedânî bir kimse sordı ki ‘âşıklık nedür didüm ki benüm gibi olduğunda bilürsin (Cengiz, 2021: 57). Yuhibbuhum temâmet ve yuhibbu nekudâmet yuhibbuhum tamâmdur Allâha isnâd olunmuş sıfat-ı Hak olup tamâm oldu “ve yûhibbûnehû” kanda dur Hakkun mahabbetinün ‘aksidür ki kulda zuhûr ider pes mahabbet-i Hak mukaddemdür mahabbet-i bende müteahhirdür (Cengiz, 2021: 57).

2.3. İcmâlî Şerh

Şifâyî şerhinin ana usulü; sözü gereğinden fazla uzatmaktan kaçınıp onun yerine ifadeyi çok açık bir şekilde anlaşılır hâle getirmek ve anlamı, şerh edilen beyitten çok fazla uzağa düşürmeden toparlama usulü olan icmâlî şerhtir. Şifâyî’nin bu yöntemi seçmesinin sebebi, Farsça bilmeyen müritler ve Mesnevî’ye ilgi duyan kesimlerdir.

Her ki gerdend ez’îlâc u ezdevâ

Geşt renc efzûn u hâcet nârevâ

Her ne itdilerse ‘îlâcdan ve devâdan maraz artuk oldu ve hâcet bitmedi Hak Te’âlâ ‘îlâclarında te’sîr halk itmemekle ‘acizlerin izhâr itdi (Özdemir, 2016: 96).

Derharâbât âmedî ey şeyh-i ecel

Cümle meyhâ ez kudûmet şüd ‘asel

Didiler ki ey ulu şeyh meyhâneye geldün cümle şarâblar kudûmünden bal oldu (Cengiz, 2021: 656).

2.4. Başlıkların Tercüme ve Şerhi

Şifâyî, Mesnevî’de geçen hikâye başlıklarını Mesnevî’de olduğu gibi Farsça olarak vermiş ve ardından da başlığın Türkçe çevirisini yapmıştır. Bazı başlıkların az da olsa şerh tipinde çevrildiği de görülür:

Hikâyet-i ân merd-i bakkâl u tûtî ve revgan rihten-i tûtî derdukkân-ı bakkâl

Ol bakkâl kişi ve tûtî hikâyetidür ve bakkâl dükkânında tûtî yağ dökdüğü hikâyetidür (Özdemir, 2016: 130).

Helvâ hariden-i Şeyh Ahmed-i Hudriveyh cihet-i garîmân beilhâm-ı Hakk

Şeyh Ahmed-i Hudriveyh ilhâm-ı Hakkla borclular için helvâ satun almasıdır (Cengiz, 2021: 134).

3. Kelime Anlamı ve Murat Edilen Anlam

Şifâyî, eserinde kelimelerin eş anlamlarını vererek bu anlamların mecazî ve metaforik olanlarını da “murâd budur ve ya’nî” ibareleriyle izah etme yoluna gitmiştir:

*Câme: Câmeden **murâd** îmandur* (Özdemir, 2016: 215).

*Levh: Levhden **murâd** sîne-yi ‘âşıkdur* (Cengiz, 2021: 384).

*Perî: Perî **ya’nî** zâhiri görünmeyen mahlûkât* (Cengiz, 2021: 641).

4. Soru-Cevap

Şifâyî’nin kimileyin Mesnevî metnindeki anlaşılması güç yerlerin daha iyi anlaşılması için soru cevap yöntemini kullandığı da görülür:

*Gör eger cânun kılıcı agacdandır ise yûri bir gayrısın iste ve eger elmâs olur ise ilerü gel safâ eyle cân kılıcı nirede bulunur **su’âline cevâbdur** ki* (Özdemir, 2016: 201).

*Dirsın ki bana nasîb ü kismet bu imiş elmukadderü kâyin sana **cevâb** budur ki pes niçün o devlet elünde idi pes ma’lûm oldu ki ‘abdün irâde-yi cüz’iyyesinin medhali vardır* (Cengiz, 2021: 552).

5. Şerhin Kaynakları

Şârih, icmâlî usule göre şerh yaptığı için umumiyetle faydalandığı kaynaklardan aldığı kısımların sözcük ve ibare düzeyinde olmasından dolayı kaynak adlarını doğrudan zikretmez. Ancak nadiren de olsa kimi yerlerde “ba’zılar” şeklinde kullandığı kaynağa atıf yapar:

... **ba’zılar** sâhibü’l-fi’lü’l-hasen yâ sâhibü’l-hulkı’l-hasen yâ sâhibü’l-’akli’l-hasen dimekdür dimişler ba’zılar murâd kendülerdür Hüsâmeddîn Efendinün nâmı Hasendür Hazret-i Pîr anların ma’nevî babalarındur anınçün kendülere Ebu’l-Hasen itlâk itmişlerdür (Cengiz, 2021: 77).

“Ol tabîbün elini alnını öpmek tutdı **ya’nî** kucaklayup elin alnını öpmege şürû’ itdi seferden gelen kimsenün alnını öpmek sünnetdür nitekim Mesâbih-i Şerîf’de rivâyet olunmuşdur...” (Özdemir, 2016: 105).

Şifâyî’nin şerhini yaptığı metinden yola çıkarak peygamber kıssaları ve evliya menkıbelerinden istifade ettiği de görülür. Özellikle peygamber kıssalarından yararlanmada Taberî, İbn’ül-Esîr ve İbn Kesîr gibi ilk dönem tarih ve tefsir kaynaklarını kullandığını sanıyoruz. Evliyâ menkıbeleri hususunda ise Attâr’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sını kullanmış olmalıdır. Bu babta Şifâyî’nin tefsîrlerden İbn Abbâs, Zemahşerî ve Kâdî Beydâvî gibi eserleri kullandığını ek olarak da Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd gibi hadis külliyatlarını el altında tuttuğunu söylemek mümkündür.

5.1. Hazreti Alî-Makâlât

Hazret-i ‘Alî “mâ kul’itü bâbî Hayber bikuvveti cismâniyye innemâ kul ‘iti bikuvveti Rahmâniyye” buyurmuşdur (Cengiz, 2021: 271).

5.2. Ömer bin Elfâriz-Dîvân

Ömer bin Elfâriz hazretlerinin

Şürîbnâ alâzikri’l-habîbi müdâmeten

Sükirnâ bihâ minkabli en yuhleka’l-kerm buyurdıklarıdır

“Sevgiliyi devamlı zikretmeyle içirildik. Üzüm ağacı yaratılmadan önce onunla sarhoş edildik” (Cengiz, 2021: 99).

5.3. Mevlâna-Dîvân-ı Kebîr

Şifâyî, Mesnevî haricinde Mevlâna'nın Dîvân-ı Kebîr'ini de kaynak olarak kullanmıştır.

Dîvân-ı Şerîflerinde bir gazelün mısraıdur dimiş velâkin Hazret-i Pîre mestlikden nâşî şath isnâdı sû-yi edebden hâlî degüldür zîrâ Hazret-i Pîr mestlikde de min'indallâh şathiyyâtdan mahfûzdur o lafz mısra-ı gazel olmak delîl olamaz zîrâ iktibâs olmak muhtemeldür tedebbür (Cengiz, 2021: 77).

5.4. Sürûrî, Şerh-i Mesnevî

Şifâyî, Mesnevî şerhinin mukaddimesinde Sürûrî'nin eserinden yararlandığını bir tenkit vesilesiyle belirtir. Bu tenkitte Sürûrî'nin uzun hikâyelerle şerhi uzatmasını doğru bulmadığını ifade eder:

Sürûrî Efendi hikâyât-ı şavile îrâdı ile tatvîl itmiş (Özdemir, 2016: 79).

5.5. Ankaravî, Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)

Şifâyî, dibacede Ankaravî'den yararlanmasını da yine bir eleştiri nedeniyle zikreder. Şârih, Ankaravî'nin hadis ve ayetleri gereğinden fazla kullandığını belirtir:

İsmâîl Efendi âyât-ı nikâtî ve ehâdis-i ahvâl-i benânî ile tatvîl itmiş (Özdemir, 2016: 79).

5.6. Sülemî, Tabakât

Şifâyî, Sülemî'den ve eserinden bahsetmez. Ancak alıntının kaynağına gidildiğinde bunun Sülemî'nin Tabakât'ından aldığı anlaşılır:

“cezbeti mincezebâtü'r-Rahman tuvâzî ameli's-sakaleyn”

Allah Teâlâ'nın cezbe-bahsetmelerinden bir cezbe-i Rahman bütün insanların ve cinnilerin ibadetine bedeldir.” (Cengiz, 2021: 74).

6. Arkaik Türkçe Kelimeler

Şifâyî'nin metni 17. asra mensup bir metin olmakla birlikte eserde dönemin şerh dilinin dışından gelen bazı eski ve halk diline ait Türkçe kelimeler vardır. Bu kelimelerin metinde yer almasının eski şerhlerden tevarüs edildiğini sanıyoruz:

Üründülenmek (Seçilmek): *Girü üründülenmiş pâdşâh şekl ve sûreti bir gizlü fikr mahkûmudur* (Cengiz, 2021: 245).

Üründülmek (Seçmek): *Hak te'âlâ enbiyâyı kâged ile gönderdi yanî kitâb ile tâ ki bu insân dânelerin tabaka âlem üzre üründüldi* (Cengiz, 2021: 117).

Segirtmek (Koşmak, koşturmak, akın etmek): *Şu nâpâke didi ki bana segirt nâpâk şudan utanurum didi* (Cengiz, 2021: 431).

Bolay ki (Belki, ola ki): *Bolay ki begler güzel dîn yârî olalar ki bunlar Arab ve Habeş ulularıdır* (Cengiz, 2021: 426).

Savılmak (Uzaklaştırılmak, giderilmek, atlatılmak, uzaklaşmak, bir yana kaçmak): *Kazâyâ râzî olan kimse kahr-ı Hudâdan savılmadı* (Cengiz, 2021: 612).

Çöngel (Yaşlanmak, zayıflamak, kuvvetten düşmek): *Bir şehridük bir dîvar kaldı yanî kocadık çöngeldik* (Cengiz, 2021: 500).

7. Ayet ve Hadis Kullanımı

Metinde ayetler iktibas edilirken genellikle “fehvâsınca, mefhûmunca, mazmûnınca, muktezâsınca” biçiminde kalıplar kullanılır, ardından da ayetin bir kısmının veya tamamının meali verilir:

“Yübeddelullâhu seyyi'âtihim hasenât” fehvâsınca seyyi'âtım cümle tâ'ât ve hasenât oldı şükr hezl fânî ve mahvoldı ve cidd-i isbât oldı şükr (Cengiz, 2021: 583).

Şifâyî ayetlerin kullanımında metnin ve durumun gereğine uygun olarak “ayetleri hasebince”, “sırrı âşikâr olur”, “Kur'ân'da buyurur ki” ibarelerinden sonra ayet alıntısına geçer. Bazen metindeki Farsça meali Türkçeye aktarıp ardından ayetin özgün metnini verir. Kimileyin de hiçbir bağlayıcı ibare kullanmadan doğrudan ayetlerden alıntı yapar:

“Ve in minümmetin” nazmını hâtırına getür tâ ilâyla degin ve dahı “Halâ fihâ nezir” (Cengiz, 2021: 703).

Metinde bazen ayetlerin kısaltıldığı, imlâsının yanlış yazıldığı ve birkaç sûredeki ayetin aynı iktibas içinde verildiği görülür:

“İnne’z-zanne lâyugnî [minelHakki] şey’en mefhûmunca ‘ilme’l-yakîn ve hakka’l-yakîn ve ‘ayne’l-yakîn merâtibine vâsıl olmadı (Özdemir, 2016: 87).

Hadisler alıntılanırken “hadîsdedir ki, hadîs-i kudîdür ki, lafz-ı hadîs” kalıplarıyla zikredilir; ardından da hadisin kimileyin kısmi, kimileyin de tam meali verilir:

*Hazret-i Peygamber ‘aleyhisselâm su’âl itdüklerinde buyurdılar ki eger Yehûd ölüm istemegi agzından bile söyleyelerdi dünyâda bir Yahûdî qalmaz idi cümlesi ölürlerdî **lafz-ı hadîs** lev temennevu’l-mevte lagussu kulle insânin barîkatin femâte mekânehu ve lemyubik ‘alâvechi’l-arzi yehûdî (Özdemir, 2016: 645).*

Hadis, Mesnevî beyitleri içinde geldiğinde şârih; asıl metni vermek yerine çevirisiyle yetinir. Bazen iki hadisi peş peşe zikreder. Bazı durumlarda hadislerin “hadîs-i sahihü’l-isnâd” ifadesiyle metne bağlandığı vakidir. Şârih bazen de “hadîs-i nebevîde, hadîs-i şerîfi mücebince, hadîsi kudîsî, hadîs-i nebevîde vâriddür ki, hadîsle sâbitdür, hadîs-i şerîfi muktezâsınca gibi kalıplarla hadislerle şerh arasında ilişki kurar:

*Sûfîler taksîr idiler ya’ni kusûrları var idi ve fakîr idiler fakr helâk ider küfrî şâmil olmağa karîb oldı nitekim **hadîs-i nebevîde** “kâde’l-fakren yekûn küfrâ” vârid olmışdur (Cengiz, 2021: 158).*

Sonuç

Şifâyî Muhammed Dede’nin eserin dibacesindeki tezi ile ortaya koyduğu eserin bir çelişki taşımadığı görülür. Şârih; seleflerinin sözü gereğinden fazla uzatarak okuyucuyu bir malumat denizinde boğmasından hoşnut olmayarak Farsça bilmeyen Türklerin anlayabileceği nitelikte sade, kısa ve özlü bir şerh yazmayı hedeflemiş ve sonuçta bu hedefine başarı ile ulaşmıştır. Şârih bu yalınlık ve sadelikten hareket ederek eserine, ikinci cildin kısa mukaddimesinde tercüme demekten dahi çekinmemiştir.

Şifayî, bir mesnevîhân olarak Mısır Mevlevîhânesi’nde deneyimlediği Mesnevî’nin kısa yorum usulünü, derslerinde kullandığı Şem’î ve Ankaravî şerhlerindeki uzun ve dağınık malumatın mürit ve talipler üzerindeki bezdirici etkisini gördükten sonra uygulamaya karar vermiştir. Bu gözlem neticesinde herkesin rahat anlayıp yararlanabileceği bir eser ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2017). Mesnevî I. Cilt. Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Bilgiç, G. (2019). Dervîş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengiz, A. (2021). Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Dağlar, A. (2009). Şem'îŞem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli MetinSözlük), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dervîş Muhammed Şifâyî. Eş-şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. C. 1. Süleymaniye Kütüphanesi. Darü'l-Mesnevî No. 209.
- Dervîş Muhammed Şifâyî. Eş-şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. C. 2, Süleymaniye Kütüphanesi. Darü'l-Mesnevî No. 209.
- Dervîş Muhammed Şifâyî. Hediye-tü'l-Fukarâ. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. Arşiv Numarası. 06MilYz A6026/1.
- Dervîş Muhammed Şifâyî. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl. Süleymaniye Kütüphanesi. Serez No. 2656.
- Füruzanfer, B. (1963). MevlânaCelâleddin. (çev. F. N. Uzluk). İstanbul: MEB Yayınları.
- Genç, İ. (2018). Tezkire-i Şu'arâ-yıMevleviye. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1985). Mevlâna Celâleddin. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1990). Mesnevî Tercemesi ve Şerhi (6. baskı). C. 1-3. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güleç, İ. (2003). "Türk Edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". Journal of TurkishStudies Türlük Bilgisi Araştırmaları, S. 27/2, s. 161-176.
- Güleç, İ. (2008). Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri (1. baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.

- Koçoğlu, T. (2009). Şem’iŞem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli MetinSözlük), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Özdemir, M. (2016). Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu’l-Kitâbi’l-Mesneviyyi’l-Ma’neviyyi’l-Muhtasar. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özdemir, M. (2016, Fall). Mesnevî’nin Türkçe Şerhleri. TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, Volume 11/20, s. 461-502.
- Tâhirü’l-Mevlevî. (1975). Şerh-i Mesnevî (2. basım). C. 1-14. İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Zavotçu, G. (2017). Rızâ Tezkiresi, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.